

Svar

Torbjörn Tännsjö

Stockholms universitet

Invändningarna

Det har varit uppfriskande att läsa invändningarna mot min lilla text om värdegrunden i den svenska skolan. Där finns många värdefulla synpunkter. Jag måste nog ändå konstatera att jag håller fast vid min huvudtes: värdegrunden bör rivas upp!

I mitt svar ska jag börja med, och i huvudsak hålla mig till Falkemark, som jag tyckte mig i alla stycken förstå. Jag är oense med honom på många punkter.

Först och främst är jag oense med Falkemark beträffande tillkomsthistorien för värdegrunden. Jag har noterat att den var en seger för kristdemokraterna. De enda riktigt ”grundläggande” värderingar som finns med i dokumentet bär deras signum: tanken om livets helgd och den om människovärdet. Till detta kommer hänvisningen till kristen tradition och västerländsk humanism. Falkemark medger att dokumentet visserligen var en framgång för kristdemokraterna, men att det ändå bar kompromissens prägel. Regeringen och kristdemokraterna tvingas ju gå med på att undervisningen skulle vara icke-konfessionell.

Jag inser att vad vi här diskuterar är en statsvetenskaplig fråga, där Falkemark borde vara den av oss som besitter överlägsen kompetens. Jag dristar mig ändå att invända. Få känner kristdemokraterna (och Alf Svensson) bättre än jag gör. Det är sant att partiet ursprungligen var kristet till sin karaktär och stred för kristendomens ställning i det svenska samhället och den svenska skolan. Men Alf Svensson förändrade partiet i grunden. I stället för att vara ett kristet, konfessionellt parti, skulle det vara ett värdeburet parti. Partiet hade under den tid vi nu talar om egentligen bara en bestämd vurm: den kristna (eller judiskt kristna) värdegrunden. I stället för kristendomen, den kristna etiken. Man var noga med att det man företrädde var bestämda värderingar, inte någon bestämd religion. Man fick alltså igenom precis vad man önskade, utan att man behövde göra några som helst eftergifter. Kristdemokraterna önskade inte vid denna tidpunkt att kristendomen skulle läras ut som en sanning inom den svenska skolan.

Detta konstaterande är viktigt inte bara vid ett försök att förstå historien, utan också då vi ska tolka värdegrundsdokumentet som sådant.

Falkemark har emellertid rätt då han korrigerar mig på följande punkt. Jag hävdade att Ny Demokrati avgjorde frågan med sina utslagsröster. Men de lade i själva verket ned sina röster. Jag medger att jag uttryckte mig slarvigt (jag mindes helt enkelt fel), men också en nedlagd röst kan ju avgöra en frågas utgång. Och så var alltså fallet. Hade de röstat emot propositionen hade den fallit. Men att tala om en nedlagd röst som en utslagsröst var ändå dumt (man ska dock hålla i minnet Ulf Lundells konstaterande att också en inställd spelning är en spelning).

Falkemark är överens med mig i kritiken av värdegrundens tal om människolivets okränkbarhet. Ändå är vi inte helt överens om innebörden av detta tal. Jag tror alltså att det måste förstås med hänvisning just till den kristna tradition, som framhävs i dokumentet, och att man därmed kan tänka att självmord, abort och eutanasi utesluts. Falkemark tänker att också pacifism och ett absolut avståndstagande från dödsstraff skulle följa. Det stämmer inte. Anhängaren av den thomistiska deontologiska föreställningen om livets helgd har inte sällan försvarat dödsstraff och dödande i krig. Strategierna har varit varierande (jag skriver om detta i min senaste bok *Taking Life. Three Theories on the Ethics of Killing*), men väsentligen har försvaret vilat på tanken att det endast är det *oskyldiga* mänskliga livet som åtnjuter ett absolut skydd. Mördaren kan förtjäna att avrättas och angriparen kan dödas i självförsvar.

Också tanken om alla människors lika värde måste förstås i sammanhang med hänvisningen till en kristen tradition. Detta kan vara svårt att riktigt se, då ordet ”värde” används i moralfilosofin på många olika sätt. Inom den thomistiska kristna tradition, som kristdemokraterna (och riksdagen) hänvisar till, handlar det om att människor, just för att de är människor, äger ett särskilt slags värde (eller värdighet är ett bättre uttryck), som innebär att de just åtnjuter skydd till sina liv, att de inte får brukas uteslutande som medel (ja Kant är med på ett hörn).

Också andra moralfiler, som utilitarismen, talar om värde, men då som något som ska maximeras. Detta begrepp fyller alltså en helt annan funktion än deontologins föreställning om ett slags tabu mot avsiktligt dödande eller mot att man brukar någon uteslutande som ett medel. Sådant kan man göra med varelser som saknar detta särskilda slags värde, t.ex. andra djur än människor, men inte med människor.

En utilitarist förnekar alltså att det finns något sådant som människovärde (även om mänskliga och andra liv kan innehålla värde, men då *olika* mycket sådant). Betyder det inte att en utilitarist kan gå med på att alla människor åtnjuter samma värde, i den deontologiska meningen, nämligen inget alls? Så skulle man spetsfundigt kunna uttrycka saken, men mera hederligt är nog att konstatera den radikala skillnaden.

Idén om alla människors lika värde inbjuder alltså till frågan, inte hur stort detta värde är (det är uttryck för ett kategorimisstag att ställa frågan så), utan vilka som har detta värde och vilka inte har det? Svaret är att människor äger detta särskilda slags värde (eller värdighet), andra djur gör det inte. Men vad är en människa? Vad skiljer henne från andra arter? När börjar det mänskliga livet?

Allt detta är frågor som får moralisk betydelse, om vi tar värdegrunden för given. Men dessa frågor saknar omedelbar moralisk relevans för en utilitarist eller en rättighetsetiker, som baserar sin tanke om rättigheter på självägande. Och om vi med dygdetik menar en lära, som i kriteriet på riktigt och oriktigt handlande gör en väsentlig referens till vad en

dygdig person gör eller skulle göra, kan jag inte se att det heller i dygdetiken finns plats för någon idé om människovärde.

Tanken om människovärdet förekommer i en enda moralfilosofisk tradition, den deontologiska. Det dyker upp både i påvens (och Alf Svenssons) tänkande och hos Immanuel Kant. Men begreppet har alltså ingen plats i en utilitaristisk etik eller i en på självgande baserad rättighetsetik. Och inte heller i en strikt kontraktualistisk etik av Hobbes snitt (som ju förekommer i modern och sofistikerad form hos t.ex. Davis Gauthier, i boken *Morals By Agreement*). Är det inte orimligt att riksdagen har *fastslagit* en samhällsmoral, som möter så intelligenta kritiker som Peter Singer och David Gauthier?

Falkemark noterar vidare att värdegrunden innehåller en rad hänvisningar till sådant som demokrati, jämställdhet mellan män och kvinnor, individens frihet och integritet, individens fostran till rättskänsla, generositet och tolerans.

Visst, allt detta finns där också. Men detta är ju inte grundläggande värderingar av samma karaktär som de jag just resonerat kring. Dessa uttryck kan tolka på högst olika sätt, vad de står för kan motiveras med hänvisning till radikalt olika grundläggande moralfilosofier, och är väl därmed snarare *utgångspunkter* för resonemang i värdefrågor än fundament.

Ta detta med demokrati, t.ex. Det finns ingen konsensus om vad det innebär att demokrati råder, eller om varför demokrati skulle vara önskvärt. Bra frågor för diskussion, men svaren kan inte fixeras i en värdegrund.

Då jag velat avskaffa värdegrunden har jag aldrig föreställt mig att samtalet om dessa frågor skulle tystna. Ja, inte heller att resonemangen kring grundläggande moraliska frågor skulle bannlysas. Men här bör alltså ingen sanning fastslås av riksdagen, utan olika moraluppfattningar bör ställas mot varandra, de bästa argumenten för och emot dem framställas med största möjliga kraft o.s.v. Också i skolan bör finnas plats för seriös moralfilosofi. Men för att en sådan ska kunna förekomma där måste värdegrunden avlägsnas – eller nonchaleras.

Det senare alternativet är väl vad seriöst tänkande lärare inom den svenska skolan får hålla sig till, så länge värdegrunden finns kvar. Och, om Falkemark har rätt i sin förmodan ett det är orealistiskt att kräva värdegrundens avskaffande, är det väl vad som återstår också i framtiden. Det är nog också vad Olof Franck vill göra. Så tolkar jag honom då han skriver:

Det är inte fel att hålla fast vid att dess värden ger en grund för att moraliskt orientera sig i tillvaron, i samhället och i relationer med andra människor – också om man ser att tolkningar måste prövas och omprövas, och också om man ser vad Aristoteles på sin tid såg: att en människa alltid behöver öva sin moraliska förmåga – eller de ”dygder” som gestaltar denna.

Förhåller man sig så fritt till den av riksdagen fastlagda värdegrunden måste man nog sägas nonchalera den. Eller bruka den för andra syften än de som avsetts. Visst, så kan det vara rimligt att göra, som uttryck för ett slags civil olydnad, så länge värdegrunden finns kvar. Det är vad jag själv skulle göra, om jag verkade som lärare inom den svenska skolan.

I övrigt får jag konstatera att jag har svårt att förhålla mig till Francks text. Den ligger bortom min horisont. Jag är inte pedagog, jag saknar både den teoretiska underbyggnad och praktiska erfarenhet, som skulle erfordras för en bedömning av hans resonemang. Men huvudsaken kvarstår alltså. Ska vi ha kvar värdegrunden eller ej? Jag tror det är bättre att avskaffa den, i dess nuvarande form, än att försöka finna finurliga vägar förbi dess stränga krav på åsiktskonformism beträffande grundläggande värderingar.

Men för att återvända till Falkemark, har han rätt då han säger att det inte går att klara sig utan en värdegrund? Jag tror han har fel.

Har jag inte själv tagit ställning till förmån för kritisk skolning och överlappande konsensus, frågar han retoriskt. Har inte alla politiska majoriteter velat något *med* skolan? Palme ville utforma den så att klassamhället avskaffades. Vår tids regeringar, frestas jag tillägga, tycks ha det motsatta syftet, att befästa och förstärka klassamhället. Men då kan man inte tänka sig en skola som är värderingsmässigt neutral? Så förstår jag hans resone-mang. Men i så fall vill jag invända mot det.

Politiker och andra kan visst ha en på värderingar grundad uppfattning om hur skolan ska vara utformad utan att skolan lär ut några särskilda grundläggande värderingar som korrekta. Skolan kan *som sådan* vara neutral i grundläggande värdefrågor även om någon vill något bestämt *med* den.

De som utformar skolan på det ena eller andra sättet gör det med bestämda målsättningar. De vill förmedla vissa kunskaper och färdigheter, de lägger sig vinn om en miljö där detta blir möjligt, och de kanske också har en rent instrumentell syn på skolan. Numera brukar det väl heta att den ska hjälpa Sverige till en spjutspetsposition i den internationella konkurrensen.

Men också *dessa* målsättningar bör kunna ifrågasättas *inom* skolans värld, som alltså bör präglas av kritiskt och systematiskt kunskapssökande. Varför ska vi tänka kritiskt och systematiskt, kan någon elev undra. En bra fråga, bör läraren i så fall svara. Låt oss resonera om saken! Sak samma med tanken att skola ska förvandla Sverige till ett internationellt framgångsprojekt.

Detta utrymme för kritiskt ifrågasättande hindrar förstås inte att verksamheten måste rulla på, enligt de av riksdagens uppdragna riktlinjerna. Men här finns ingen motsättning.

Varför är detta viktigt?

Varför, kan man till sist fråga. Varför är det så viktigt att skolan inte låser fast vissa värderingsmässiga dogmer som sanna och ställda över kritik? Man kan svara tidlöst. Sådant är fördummande. I huvudsak vill jag svara så. Grundläggande moralfrågor är svåra. Än finns ingen konsensus. Låser vi fast vårt tänkande avstannar sökandet efter svaren på de eviga frågorna.

Man kan emellertid också svara med hänvisning till vår tid. Det finns en politisk agenda bakom försöket att lära ut en bestämd, på kristen och västerländsk humanism baserad, moraluppfattning. Den passar som hand i handske i ett främlingsfientligt projekt. Ny Demokrati då, Sverigedemokraterna idag.

Värdegrunden bör verkligen rivas upp!

Om författaren

Torbjörn Tännsjö är professor i praktisk filosofi vid Stockholms universitet.
E-post: Torbjorn.Tannsjö@philosophy.su.se